

Katarzyna STANIENDA
Politechnika Śląska, Gliwice

OBIEKTY GEOTURYSTYCZNE I ZABYTKI KULTURY MATERIALNEJ PÓŁNOCNO-ZACHODNIEJ LIBII

Streszczenie. W artykule przedstawiono walory geoturystyczne wybranych obiektów Trypolitanii, północno-zachodniej krainy Libii. Do obiektów zasługujących na szczególną uwagę należą: ruiny antycznych miast Sabratha i Leptis Magna, podziemne domy Troglodytów i skalistą pustynię w Gharyan oraz wybrane obiekty Trypolisu- Museum Jamahiriya, Czerwony Pałac, Medynę z Łukiem Marka Aureliusza i licznymi meczetami, w tym z XIX-wiecznym Meczetem Gurgi.

GEOTURISTIC OBJECTS AND ANCIENT MONUMENTS OF THE NORTH-WEST LIBIA

Summary. Geoturistic values of selected objects of Trypolitania, NW region of Libia were presented in this article. The most special objects of this area are: antique cities Sabratha and Leptis Magna, underground Troglodite houses and Rock Desert in Gharyan and selected object in Tripoli- Jamahiriya Museum, Red Castle and Medina with Arch of Marcus Aurelius and lots of Mosques including Gurgi Mosque.

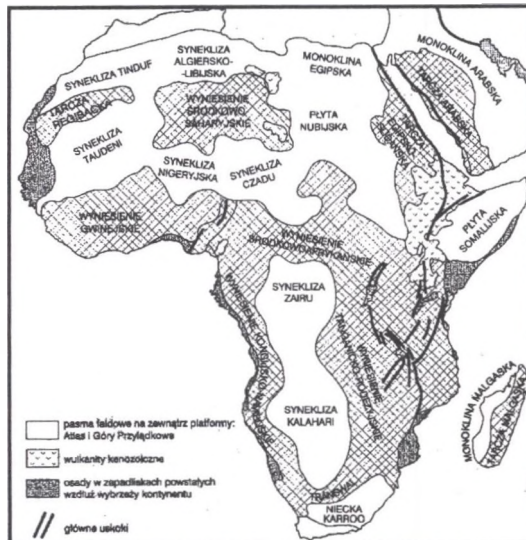
1. Wprowadzenie

Na obszarze Libii, pokrytym w 93% przez pustynię, znajduje się wiele obiektów geoturystycznych oraz zabytków kultury materialnej. Do obiektów geoturystycznych zaliczamy stanowiska dokumentacyjne, obiekty przyrody nieożywionej, zabytki techniki, głównie górniczej oraz związanej z kulturą górniczą. Zabytki kultury materialnej, to między innymi ruiny antycznych pałaców, świątyń, budynków mieszkalnych, starożytne obiekty techniki, zabytkowe kościoły i muzea. Niektóre z obiektów geoturystycznych oraz zabytków kultury materialnej znajdują się na terenie Trypolitanii, stanowiącej jedną z trzech krain Libii.

Na północnym zachodzie Trypolitanii występuje uprawny region Sahel al-Jefara- Równina Jefara, tworząca wąski pas nad Morzem Śródziemnym. W tym pasie położona jest stolica Libii- Trypolis. Równina Jefara wznosi się od 600 m n.p.m. na wybrzeżu do 900 m n.p.m. przy obszarze Wzgórz Wulkanicznych Jebel Nafusa [1, 7]. Serie depresji o kierunku W-E, położone po południowej stronie wzgórz stanowią granicę pomiędzy Trypolitanią a drugą krainą Libii o nazwie Fezzan- pokrytą pustynią. Trypolitania i Fezzan na wschodzie graniczą z trzecią krainą Libii- Cyrenaiką.

2. Budowa geologiczna Libii

Większość terenu Afryki oraz Madagaskar i Półwysep Arabski zajmuje platforma afrykańska. Młodsze pasma fałdowe, obejmujące niewielki obszar, to waryscyjsko-alpejskie pasmo Atlasu na północy kontynentu i Pasma Gór Przyładkowych [5]. Skąły fundament krystalicznego odślaniają się na tarczach: Ahaggaru i Tibesti, regibackiej, nubijskiej, arabskiej, Kasai i na wyniesieniach: gwinejskim, tanganicko-rodezyjskim, kongijsko-namibijskim i Transwalu. Pokrywa osadowa występuje w nieckach (synekлизach) i zapadliskach zachodniej i środkowej części Afryki północnej oraz Afryki równikowej i południowej (rys.1) [3].

Rys. 1. Główne jednostki geologiczne Platformy Afrykańskiej [3]
Fig. 1. Main geological units of the African Platform [3]

Obszar Libii znajduje się w obrębie Syneklizy Algiersko-Libijskiej, położonej pomiędzy tarczami Ahaggaru i Tibesti a Górą Atlas. Synekliza wypełniona jest utworami należącymi do dwóch serii sedymentacyjnych: paleozoicznej i mezozoicznej [5]. Utwory paleozoiczne to: okruczowe osady kambriu i dolnego ordowiku, w dolnej części profilu- lądowe, w górnej- morskie, osady lodowcowe wyższego ordowiku, łupki graptolitowe (na zachodzie) i piaskowce (na wschodzie) syluru oraz morskie osady piaskowcowo-łupkowe dewonu i karbonu dolnego i w północnej części syneklizy osady wapienne karbonu dolnego [3]. Utwory triasowe to piaskowce przechodzące wyżej w serię anhydrytowo-solną, tworzącą miejscami formy diapirów. W okolicy Trypolisu na powierzchni odsłaniają się węglanowe utwory jurajskie. Osady dolnej kredy reprezentowane przez piaskowce i ility z florą lądową przykryte są morskimi utworami kredy górnej, eocenu (węglanowe), oligocenu i miocenu (detrytyczne), w obszarze niecki algiersko-libijskiej utworami od oligocenu po holocen [5]. Wapienie górnej kredy oraz piaskowce oligocenu wykorzystywane były przy budowie antycznych miast Libii.

3. Charakterystyka wybranych obiektów geoturystycznych

Do obiektów Trypolitanii, zasługujących na szczególną uwagę, należą ruiny antycznych miast Sabratha i Leptis Magna, podziemne domy Troglodytów i skalista pustynia w Gharyan oraz wybrane obiekty Trypolisu- Museum Jamahiriya, Czerwony Pałac, Medyna z Łukiem Marka Aureliusza i licznymi meczetami, w tym z XIX-wiecznym Meczetem Gurgi (rys. 2) [1, 6, 7].

Sabratha

Ruiny starożytnego miasta rzymskiego Sabratha znajdują się 80 km na zachód od Trypolisu [1, 6, 7]. Miasto zbudowano z piaskowca, pochodzenia lokalnego. Sabratha założona została przez Fenicjan, przybyłych tu z rejonu Kartaginy. Okres rozkwitu miasta przypadł jednak na rządy imperatorów rzymskich: Antonina Piusa, Marka Aureliusza Antoniusza, Lucjusza Aliusza Aureliusza Komodusa i Septymiusza Severa [1, 4]. W tym czasie w budownictwie wykorzystywano marmur przywożony prawdopodobnie z Włoch i Malty. Na szczególną uwagę w Sabratha zasługują: *Mauzoleum Bes*, o wysokości prawie 24 m, stojące przy podziemnej komorze grobowej, romańska *Świątynia Południowego Forum* z prostokątnym dziedzińcem pokrytym marmurową posadzką, otoczonym kolumnkami (rys. 3), *Świątynia Antoniusza*, *Forum*, otoczone kolumnami wykonanymi

z szarego, egipskiego granitu, *Curia* (Dom Senatu), położona tuż przy forum, z zachowanym łukiem przy wejściu, otoczona podobnie jak forum kolumnami z szarego granitu, *Świątynia Liber Pater (Świątynia Dionizosa)*, z której zachowało się pięć kolumn (cztery wysokie, jedna niższa), stojących na wysokim podium, zbudowanych z jasnego piaskowca, pochodzenia lokalnego, *Świątynia Serapis*, z której do dziś zachowały się kolumny, wykonane z szarego marmuru i wapienia, *Dzielnica Północno-Zachodnia z ruinami Świątyni Justyniana i Łaźni Oceanicznych* (rys. 4 i 5) oraz słynny *teatr* (rys. 6), położony poza terenem świątyń [1, 6]. Jego budowę rozpoczęto za rządów Comodusa, a zakończono w okresie panowania Septymiusza Severa. Fasada powyżej sceny zbudowana jest z trzech rzędów kolumn korynckich zdobionych płaskorzeźbami. Scena o długości 43 m i szerokości prawie 9 m wznosi się ponad pomieszczenie orkiestry i wyłożona jest marmurowymi płytami. Frontową część sceny zdobią płaskorzeźby przedstawiające sceny z życia Rzymu i Sabrathy oraz postacie mitologiczne. Poniżej siedzeń znajdowały się trzy koncentryczne półokrągłe promenady ze sklepami. Teatr przeznaczony był dla 5000 osób [1].

Gharyan

Gharyan położone jest po północno-wschodniej stronie Wzgórz Jebel Nafusa [1]. Główną atrakcją tej miejscowości są podziemne domy troglodytów, wykute w skale, w obrębie utworów kredy, zbudowane przez starożytnych Berberów (rys.7). Podziemne domy chroniły przed zimą w zimie i gorącem w lecie, a także najazdami sąsiadujących plemion. W obrębie domostwa znajdował się dziedziniec, z którego wchodziło się do pomieszczeń, połączonych korytarzami. Dom zawierał kuchnię, sypialnię i pokój gościnny. Większość tych domów została porzucona przez właścicieli, niektóre przystosowano do zwiedzania, inne wykorzystywane są jako pomieszczenia dla zwierząt. Po wizycie w osadzie berberyjskiej można również zwiedzić teren otaczający domostwa troglodyckie, fragment skalistej Pustyni Libijskiej, pokryty utworami kredy (rys. 8) oraz miasto Gharyan, jedno z większych w tym rejonie, w którym turyści mogą znaleźć nocleg w jedynym dostępnym tu hotelu Funduq Rabta.

Trypolis

Stolica Libii i jedno z największych miast libijskich nazywane jest w języku arabskim At-Tarabulus [1, 6]. Miasto założone zostało przez Fenicjan w ok. 500 roku p.n.e. pod nazwą Oja. Historia miasta jest bardzo bogata. Po upadku Kartaginy w 146 roku p.n.e. Trypolis, podobnie jak Sabratha i Leptis Magna, przeszedł pod panowanie Rzymian [1, 2, 4]. Ze względu na swoje położenie, pomiędzy Saharyjską Afryką, południową Europą, Egiptem i Środkowym Wschodem Trypolis narażony był zawsze na podboje, stąd miastem tym

władali również Bizantyjczycy, Arabowie, Hiszpanie, Rycerze Maltańscy, Turcy i Włosi. W okresie panowania Hiszpanów i Rycerzy Maltańskich wybudowany został **Czerwony Pałac Assai al-Hamra**, budowla posiadająca sieć korytarzy, dziedzińców, alejek i pomieszczeń mieszkalnych. Bezpośrednio przy pałacu znajduje się kolejny obiekt geoturystyczny- **Museum Jamahiriya**, w którym podziwiać można znaleziska, począwszy od okresu neolitu do czasów współczesnych. Na szczególną uwagę zasługują: fresk z mapą antycznego Trypolisu z Medyną i portem, Mauzoleum z Ghirzy (rys. 9) z czasów rzymskich, skamieniałe drzewa, znalezione na Libijskiej Saharze (rys.10), skały z rycinami zwierząt (rys.11), rydwanów, scen z życia ludności i pejzaży Jebel Acacus, a także oryginalne rzeźby, mozaiki, płaskorzeźby, fragmenty elementów zdobiących budowle i łuki, pochodzące z Leptis Magna i Sabrathy, przedmioty związane z kulturą islamu, z życiem Tuaregów, mozaiki z Oja, przedmioty z czasów panowania Włochów, Turków i ekspozycja poświęcona rządowi Muammara Kadaffiego.

Do obiektów geoturystycznych Trypolisu można również zaliczyć **Medynę z Łukiem Marka Aureliusza** i licznymi meczetami, w tym z XIX-wiecznym **Meczetem Gurgi**. Na Medynę wchodzi się z Zielonego Placu. Pierwsze mury obronne wybudowano w IV wieku, większość jednak budynków i domów pochodzi z okresu panowania Turków. Materiałem budulcowym były gleba, wapień, ceramika oraz marmur przywożony z Malty. Domostwa Medyny budowane były tradycyjnie wokół dziedzińców, a zewnątrz drzwi posiadały łuki. Na obszarze Medyny znajduje się wiele suków, meczetów, w tym **Meczet Gurgi** (rys. 12), wybudowany w XIX wieku, ozdobiony marmurowymi kolumnkami sprowadzonymi z Włoch, mozaikami ceramicznymi z Tunezji oraz kamiennymi płytami z rycinami z Maroka. Nisza główna i kopuły w meczecie ozdobione są motywami roślinnymi [1]. Na Medynie znajduje się również słynny **Łuk Marka Aureliusza** (rys.13), jedna z niewielu pamiątek po antycznym rzymskim mieście Oja. Wybudowany został na skrzyżowaniu dwóch głównych dróg miasta o kierunkach N-S i E-W, ozdobiony płytami marmurowymi. Łuk podpierają słupy zawierające nisze z rzeźbami Marka Aureliusza i Lucjusza Verusa.

W Trypolisie znajduje się kilka hoteli, w których można znaleźć nocleg wraz z wyżywieniem. Polecany jest też kompleks hotelowy Quaryat Janzur as-Siyahe, położony w Janzur.

Leptis Magna

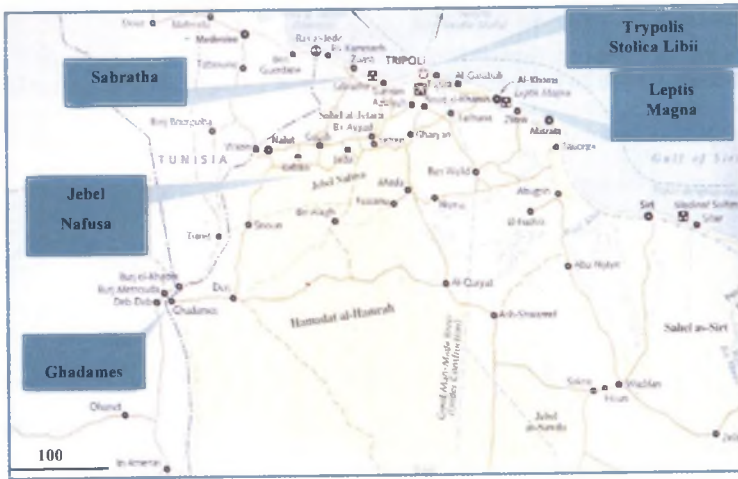
Zbudowana została ze zwięzłych wapieni, pochodzenia lokalnego. Miasto założyli Fenicjanie w VII wieku p.n.e. Po upadku Kartaginy w 146 roku n.e. przechodzi, podobnie jak Sabratha i Trypolis, we władanie Rzymian [1, 4]. Za rządów Hadriana zaczęto stosować

w budownictwie marmury, którymi pokrywano ściany wykonane wcześniej z wapieni. Rozkwit Leptis Magna przypada na okres panowania Septymiusza Severa [1, 6, 7]. Miasto zaprojektowane na wzór rzymski posiadało bogato zdobione budynki mieszkalne, kompleksy łaźni oraz forum. Podczas zwiedzania Leptis Magna szczególną uwagę zwraca się na **Łuk Septymiusza Severa** (rys.14), zbudowany w 203 roku n.e. z wapienia pochodzenia lokalnego, ozdobiony marmurem, wybudowane również z marmuru **Łaźnie Hadriana** (rys.15), **Forum Severa** (rys.16) z marmurową posadzką, otoczone kolumnadą łuków, wykonanych z wapienia, pomiędzy którymi znajdują się marmurowe płaskorzeźby głowy Gorgony (rys.17), **Bazylika Severa**, z której zachowały się schody, posadzka, pomieszczenia podziemne i kilka kolumn z czerwonego granitu, pochodzącego prawdopodobnie z Egiptu, **Stare Forum** z VII wieku p.n.e., z ruinami świątyń Liber Pater, Rzymu i Augusta, Bazyliki Obywatelskie i Curii oraz **Chalcidicum, teatr i amfiteatr**.

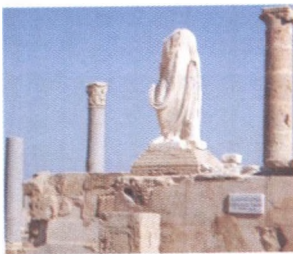
4. Podsumowanie

Przedstawione w artykule obiekty geoturystyczne północno-zachodniej Libii są dowodem bogatej historii i kultury tego rejonu, w którym, na północnym zachodzie występuje uprawna Równina Jefara, a na południu Wzgórza Wulkaniczne Jebel Nafusa. Do budowy antycznych miast Leptis Magna i Sabratha, położonych na Wybrzeżu Morza Śródziemnego, stosowano wapień kredowy i oligoceński piaskowiec, wydobywane w pobliżu tych miast. W czasach rządów imperatorów rzymskich budowle zdobiono marmurem sprowadzonym z Włoch, prawdopodobnie z okolic Carrary. W Sabratha i Leptis Magna można podziwiać nie tylko style architektoniczne stosowane w budownictwie domów i świątyń, lecz również osiągnięcia techniki z czasów Fenicjan i Rzymian, takie jak łaźnie z podgrzewaną wodą, z których ścieki odprowadzane były specjalnymi kanałami do morza, specjalne piece służące do podgrzewania wody oraz charakterystyczne marmurowe latryny. Obiekty geoturystyczne można również znaleźć w Trypolisie. Museum Jamahiriya, Czerwony Pałac, Medyna z Łukiem Marka Aureliusza i licznymi meczetami, w tym z XIX-wiecznym Meczetem Gurgi, świadczą również o bogatej historii i kulturze Libii, związanej nie tylko z panowaniem Fenicjan czy Rzymian, lecz również starożytnych plemion Berberyjskich i Tuaregów, a także Greków, Turków, Hiszpanów i Rycerzy Maltańskich. Do dziś, na południu Trypolitanii - w Gharyan, można zwiedzić podziemne domy Troglodytów, wybudowane w skałach wapiennych, można tu też podziwiać fragment skalistej Pustyni Libijskiej, pokrytej w tym obszarze utworami

kredy. Zwiedzanie obiektów geoturystycznych Trypolitanii można rozpocząć w Trypolisie, a następnie skierować się na zachód do Sabrathy, kolejno na południe do Gharyan, ponownie na północ do Leptis Magna i z powrotem do Trypolisu. Na wycieczkę w obszar północno-zachodniej Libii można się również wybrać z Tunezji i wtedy zwiedzamy kolejno Gharyan, Leptis Magna, Trypolis i na końcu Ruiny Sabrathy.

Rys. 2. Mapa północno-zachodniej części Libii [1]
 Fig. 2. Map of the North-West part of Libia [1]

Rys. 3. Świątynia Południowego Forum w Sabratha
 Fig. 3. South Forum Temple in Sabratha

Rys. 4. Piec do podgrzewania wody w Łazienkach Oceanicznych w Sabratha
 Fig. 4. Stove for heating water in Ocean Baths in Sabratha

Rys. 5. Kanał ściekowy w Łazienkach Oceanicznych w Sabratha
 Fig. 5. Sever ditch in The Ocean Baths in Sabratha

Rys. 6. Teatr w Sabratha
 Fig. 6. Theatre in Sabratha

Rys. 7. Podziemny dom berberyjski w Gharyan
Fig. 7. Underground Berber house in Gharyan

Rys. 8. Pustynia Libijska w rejonie Gharyan
Fig. 8. Libian Desert in the area of Gharyan

Rys. 9. Mauzoleum z Ghirzy
w Muzeum Jamahiriya
Fig. 9. Mausoleum from Ghirza
in Jamahiriya Museum

Rys. 10. Skamieniałe drzewa
z Pustyni Libijskiej
w Muzeum Jamahiriya
Fig. 10. Rock trees from Libian
Desert in Jamahiriya

Rys. 11. Naskalny rysunek zwierzęcia
w Muzeum Jamahiriya
Fig. 11. Draw of animal on the rock in
Jamahiriya Museum

Rys. 12. Meczet Gurgi w Trypolisie
Fig. 12. Gurgi Mosque in Tripoli

Rys. 13. Łuk Marka Aureliusza w Trypolisie
Fig. 13. Arch of Marcus Aurelius in Tripoli

Rys. 14. Łuk Septymiusza Severa w Leptis Magna
Fig. 14. Arch of Septimus Severus in Leptis Magna

Rys. 15. Łatryna w Łazienkach Hadriana w Leptis Magna
Fig. 15. Latrine in Hadrianic Baths in Leptis Magna

Rys. 16. Forum Severa w Leptis Magna
Fig. 16. Severan Forum in Leptis Magna

Rys. 17. Głowa Gorgony w Forum Severa
Fig. 17. Gorgon Head in Severan Forum

LITERATURA

1. Ham A.: Libia – Romantic ruins, golden sands, medieval medinas. Lonely Planet Publications Pty Ltd, 2002.
2. Huf H.C. (red.): Sfinks-Tajemnice historii. Bertelsmann Media, Warszawa 1997.
3. Mizerski W.: Geologia kontynentów. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
4. Roberts J.M.: Ilustrowana historia świata- Tom III- Rzym i cywilizacja klasyczna na zachodzie. Bertelsmann Media, Warszawa 1999.
5. Stupnicka E.: Zarys geologii regionalnej świata. Wydawnictwa Geologiczne, Warszawa 1978.
6. <http://berclo.net/hymnes-nat/libya.mid>
7. http://www.ruta-imperios.com/espana/Cronicas/cro4_1.htm- Crónica de Marián Ocaña